

Dąbrowskim oraz program wychowawczy, realizowany w Częstochowskim Seminarium Duchownym przez biskupa Teodora Kubinę, przygotowujący kleryków do pracy w środowiskach przemysłowych.

Ksiądz Profesor w swojej rozprawie wykorzystał bogaty materiał źródłowy, zawarty w ówczesnej prasie, zwłaszcza diecezjalnej. W sytuacji, kiedy w wielu wypadkach działalność duchowieństwa nie była udokumentowana w formie pisanej w kancelariach kościelnych, to artykuły prasowe nie tylko wypełniały tę lukę, ale zachowały walor dokumentacji źródłowej.

Książka ks. Profesora Edwarda Walewandra zasługuje nie tylko na przestudiowanie, ale winna być przedmiotem głębokiej refleksji. Winna także znaleźć licznych naśladowców, którzy metody badawcze Księdza Profesora powinni zastosować dla innych diecezji polskich w okresie II Rzeczypospolitej, co byłoby istotnym wkładem dla dziejów Kościoła w Polsce.

*Ks. Jan Związek*

***Biskup lubelski Marian Leon Fulman. Pedagog trudnych lat, pod red. ks. Edwarda Walewandra, Lublin 2010, ss. 272.***

Nakładem Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie ukazała się publikacja pod red. ks. E. Walewandra, *Biskup lubelski Marian Leon Fulman. Pedagog trudnych lat*, w nakładzie 500 egzemplarzy. Sympozjum naukowe ze *słowami wprowadzającymi* arcybiskupa lubelskiego prof. dra hab. Józefa Życińskiego i wojewody lubelskiego Genowefy Tokarskiej, którego materiały zawiera niniejsza pozycja, odbyło się 13 I 2009 r, a zorganizowane zostało przez Katedrę Pedagogiki Porównawczej Instytutu Pedagogiki Wydziału Nauk Społecznych KUL pod przewodnictwem jej kierownika ks. prof. dra hab. Edwarda Walewandra. Poświęcone zostało działalności pedagogicznej pierwszego biskupa lubelskiego w II Rzeczypospolitej i w latach okupacji hitlerowskiej Mariana Leona Fulmana. Biskupem lubelskim był w trudnych latach odbudowy Państwa i Kościoła po okresie niewoli narodowej oraz w latach okupacji hitlerowskiej, które dla Biskupa rozpoczęły się uwięzieniem na Zamku Lubelskim i aresztem domowym w Nowym Sączu. Na takie sympozjum i taką publikację zasłużył sobie bp Fulman stale trwającą działalnością wychowawczą duchowieństwa, młodzieży akademickiej i wiernych w diecezji, a przez to, jak stwierdził Ksiądz Profesor, stał się wzorem do naśladowania. Celowość sympozjum potwierdziło uczestnictwo w nim wielu dostojnych uczestników oraz grono wybitnych prelegentów i późniejszych autorów opublikowanych tekstów, a przede wszystkim liczni uczestnicy.

Prezentowana publikacja zawiera materiały posesyjne. Jest to wszakże zbiór artykułów, zaplanowanych przez organizatorów w ten sposób, że łącznie tworzą zwar-

tą całość. Przewodnim jej motywem jest ukazanie biskupa Fulmana jako pedagoga w trudnych latach. Słuszna była decyzja o ukazaniu myśli pedagogicznej w latach działalności biskupa Fulmana, bowiem były one naznaczone różnymi trudnościami. Wydawać by się mogło, iż artykuł o kardynale Klemensie Augustynie non Galen wychodzi poza zakres przyjętej problematyki, ale charakteryzując sytuację Kościoła w III Rzeszy, w tym działalność kard. Galena i politykę nazistowską, należy zaakceptować i ten artykuł. Swoją działalność wychowawczą biskup Fulman realizował podczas całej swej działalności pasterskiej w diecezji lubelskiej oraz jako wielki kanclerz KUL. Dziedzinami jego działalności była kodyfikacja prawa diecezjalnego i unifikacja liturgii na terenie diecezji. Dzięki temu działalność wychowawcza biskupa Fulmana była ważnym terenem prezentacji katolickiej myśli pedagogicznej w diecezji lubelskiej, a jednocześnie wskazaniem realizowania jej nowych form w przyszłości.

Naukową treść publikacji stanowi 7 artykułów, poprzedzonych wprowadzeniem, a na końcu umieszczonym podsumowaniem pióra redaktora ks. prof. E. Walewandra. Cenne uzupełnienie stanowią głosy w dyskusji o charakterze uzupełniającym i wspomnieniowym o biskupie Fulmanie.

Pierwszy artykuł Barbary Jedynek *Myśl pedagogiczna lat 1918 – 1939* stanowi tło do działalności w tej dziedzinie biskupa Fulmana. Autorka wskazała na wielkie zniszczenia na ziemiach polskich w okresie I wojny światowej i radość po odzyskaniu niepodległości. Dwudziestolecie nie było pozbawione energii i talentów do zajęcia właściwego miejsca wśród narodów Europy. Polska myśl pedagogiczna rozwijała się. Nie zaniedbano pamięci o wielkich wydarzeniach w dziejach Polski i czci bohaterów narodowych. Sam naczelnik Józef Piłsudski stał się promotorem wartości pedagogicznych - kultu przeszłości i wierności polskiej kulturze, przeciwnej kulturze państw zaborczych. Wzorem była epoka romantyzmu i lat po powstaniu styczniowym. To był czynnik kulturotwórczy polskiej szkoły pedagogicznej i wychowania narodowego. Na tym tle biskup Fulman został ukazany jako twórca pedagogiki katolickiej na Lubelszczyźnie, a jednocześnie przyczynił się do rozwoju polskiej myśli pedagogicznej. Takie wychowanie przyczyniło się do wielkiego patriotyzmu wśród polskiej młodzieży, która od początku września 1939 r. stanęła bohatersko w obronie swojej Ojczyzny.

Artykuł Manfreda Wolfa o kardynale K. A. von Galen oraz episkopacie niemieckim i Watykanie podczas II wojny światowej podaje wiele wiadomości na temat aktywnej działalności bpa Galena w obronie Kościoła wobec wrogiej działalności nazistów niemieckich. Na tle nader ugodowej polityki biskupów niemieckich głównie kardynała Adolfa Bertrama z Wrocławia działalność biskupa Galena wypadła bardzo pozytywnie. Świadczyły o tym szczególnie działania biskupa w okresie przedwojennym. Wydaje się jednak, iż Autor powinien także podać działania biskupa Münsteru, które nie były jednoznacznie naznaczone sprzeciwem wobec nazizmu i prowadzonej przez Niemców wojny. Zresztą działalność Galena w czasie II wojny światowej została przedstawiona zbyt ogólnie.

Mieczysław Wieliczko w artykule *Kontekst historyczny losów biskupa Mariana Leona Fulmana w czasie drugiej wojny światowej* podał wiele ciekawych wiado-

mości o prawodawstwie państwa – agresora, przeniesionym na terytorium państwa – ofiary jego agresji i dzieje okupowanej Lubelszczyzny oraz drugim pakcie Ribbentrop – Mołotow z 28 IX 1939 r. Represje niemieckie na Lubelszczyźnie rozpoczęły się od momentu wkroczenia wojsk niemieckich. W dniu 17 XI 1939 r. funkcjonariusze hitlerowscy wkroczyli do Kurii Biskupiej i Seminarium Duchownego, w wyniku czego aresztowali dwóch biskupów oraz kilku kapłanów i siostry zakonne na Zamku Lubelskim. Autor opisał losy uwięzionego biskupa Fulmana i jego pobyt w areszcie domowym (internowanie) w Nowym Sączu, skąd kierował diecezją. Wydaje się, że warto było wspomnieć, iż podczas rewizji w Kurii Biskupiej Niemcy poszukiwali także Biblii Gutenberga z Pelplina, bowiem w ostatnich dniach przez Lublin, zatrzymując się w Kurii Biskupiej, przejeżdżał biskup chełmiński Marian Okoniewski. Niemcy przypuszczali, że biskup mógł pozostawić Biblię w Lublinie.

W publikacji poświęconej biskupowi Fulmanowi nie mogło zabraknąć jego biogramu. Artykuł na ten temat napisał ks. Profesor E. Walewander. Autor podał wiele wiadomości z życia i działalności biskupa podkreślając zasługi biskupa dla diecezji lubelskiej, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego oraz rozwoju wychowania katolickiego i patriotycznego. Można było wspomnieć o działalności wychowawczej biskupa Fulmana w środowisku robotniczym w Częstochowie oraz w diecezji lubelskiej. Warto też było wykorzystać cenny biogram ks. Kazimierza Rulki, zamieszczony w III tomie *Włocławskiego Słownika Biograficznego*.

Dla dziejów Uniwersytetu, szczególnie w pierwszych latach jego istnienia w niepodległej Polsce, działanie biskupa Fulmana miało ogromne znaczenie, co przedstawił w swoim artykule ks. prof. dr hab. Stanisław Wilk, rektor KUL. Dotychczas bowiem nie były znane nawet dzieje kształtowania się nazwy tej pierwszej w II Rzeczypospolitej polskiej uczelni. Nazwa *Univeristas Catholica Lublinensis* została podana przez Stolicę Apostolską 25 VII 1920 r., co jednoznacznie rozstrzygnęło tę sprawę. Nieznane też były wielkie trudności materialne Uczelni w tym czasie i plany przekazania jej m. in. zakonowi Ojców Jezuitów, którzy w Lublinie posiadali znany ośrodek naukowy *Bobolanum*. Biskup Fulman jako wielki kanclerz zawsze troszczył się o Uczelnię, także zaraz po zakończeniu okupacji hitlerowskiej. Artykuł ks. prof. S. Wilka ukazał te wielkie dokonania biskupa Fulmana jako wielkiego kanclerza KUL.

Biskup Fulman był przede wszystkim biskupem diecezji lubelskiej. Właściwe funkcjonowanie diecezji nie było możliwe bez jasnego określenia prawa diecezjalnego i przestrzegania jego wykonywania. Biskup w tej dziedzinie miał swój program, co wskazał ks. Stanisław Dubiel w artykule *Zasługi biskupa Mariana Leona Fulmana w stworzeniu prawa diecezjalnego*. Takie działanie było niezbędne po latach niewoli narodowej. Jasno zostały określone normy dla nabożeństw liturgicznych i paraliturgicznych. Podane zostało prawo diecezjalne w sprawach materialnych poszczególnych instytucji diecezjalnych. Urzędowy organ władzy diecezjalnej *Wiadomości Diecezjalne Lubelskie*, publikował zarządzenia biskupa i w ten sposób upowszechniał normy prawne. Te normy znalazły się w synodzie diecezjalnym z 1928 r.

Posiadały one przede wszystkim charakter duszpasterski. Nad realizacją prawa diecezjalnego czuwała władza diecezjalna.

W działalności biskupa ważne miejsce zajmowały sprawy liturgiczne, dotyczące głównie właściwego sprawowania liturgii, podobnie jak głoszenia Słowa Bożego. Ks. Piotr Petryk w artykule *Liturgia w rozumieniu biskupa Mariana Leona Fulmana* szczegółowo omówił rolę i miejsce liturgii w diecezji lubelskiej w latach działalności biskupa Fulmana. Kongresy eucharystyczne w Chełmie i Lublinie podkreślały znaczenie liturgii w diecezji.

W świetle wyżej zaprezentowanych artykułów organizator sympozjum i redaktor publikacji ks. prof. E. Walewander podał wkład biskupa Fulmana do współczesnej myśli pedagogicznej. Wychowanie biskup Fulman rozumiał jako kształcenie człowieka we wszystkich dziedzinach życia oraz aktywności. Wychowanie miało kształtować człowieka w aspekcie celu ostatecznego. W tej dziedzinie wielkie zadania przypisywał nauczycielom religii, głównie kapłanom. Te same zadania powinny przyświecać kapłanom, pełniącym *ars praedicandi* w diecezji. Przeciwno wpływom laickim miały działać organizacje i stowarzyszenia katolickie. W ten sposób diecezja lubelska w okresie działalności biskupa Fulmana stała się *locus pedagogicus*, nie tylko poprzez stosowanie kościelnej myśli pedagogicznej, ale jednocześnie tworząc nowe formy pedagogiki katolickiej.

W końcowej części publikacji znalazły się cenne aneksy w postaci uzupełnień treści referatów oraz wspomnień, m. in. arcybiskupa Bolesława Pylaka. Wartościowe są także fotografie oraz indeksy, które ułatwiają czytelnikowi korzystanie z całej publikacji.

Treść artykułów ukazała szczegółowo działalność biskupa Fulmana w diecezji lubelskiej w różnych dziedzinach. Jest to istotny wkład w poznanie życia i działalności tego biskupa. Bez wątplenia nowością jest ukazanie biskupa jako wychowawcy kapłanów, młodzieży akademickiej i wiernych poprzez różne formy działalności pasterskiej. Jak w każdej tego typu publikacji niektóre wiadomości z życia biskupa musiały się powtórzyć, bowiem stanowiły one podstawę rozważań pod różnymi aspektami, ale nie ma w pracy nadmiaru tych relacji. W kilku miejscach wystąpiły pomyłki literowe czy interpunkcyjne, ale nie umniejszają one wartości dzieła. Podobnie pomyłki typu zmiany imion np. biskup Zdzisław S. Zdzitowiecki, a powinno być biskup Stanisław K. Zdzitowiecki są tylko pomyłkami, a nie brakiem wiedzy

Natomiast, wydaje się, że należało zwrócić uwagę na działalność ks. Fulmana oraz biskupa Fulmana w środowisku robotniczym i w kwestii robotniczej. Podczas zjazdów duchownych działaczy społecznych (robotniczych) w Warszawie w dniach 12 XII 1905 r. i 9-10 I 1907 r. opowiadał się zdecydowanie za pozostawieniem robotnikom rozwiązywania spraw robotniczych, a duchownym – patronom stowarzyszeń robotniczych pozostawiał jedynie działalność religijno – moralną. Taką formę działalności od 1907 r. prowadził w dużym ośrodku robotniczym w Częstochowie, przeciwstawiając się radykalnym poglądom podawanym przez *Myśl Katolicką* i zasadom głoszonym przez ks. Włodzimierza Jakowskiego. Sprawy wychowawcze

w środowisku robotniczym były także aktualne w pierwszych listach pasterskich biskupa Fulmana w diecezji lubelskiej. Uwzględnienie tych problemów byłoby poważnym uzupełnieniem działalności wychowawczej tego wielkiego biskupa lubelskiego. Mimo to publikacja zasługuje na bardzo pozytywną ocenę. Może stanowić także wzór do analogicznych opracowań w innych diecezjach.

*ks. Jan Związek*